

وَاِذْ قَالَ لُقْمٰنُ لِابْنِهٖ وَهُوَ يَعِظُهٗ يٰبُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللّٰهِ اِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيْمٌ

تحفهٔ امانیه

پندنامهٔ مسجون بفرزند محزون

از

نتائج افکار مولوی نجف علی خان اتالیق اعلیحضرت

امیر امان الله خان غازی خلد الله ملکه

(در وظیفهٔ تحول اعلیحضرة ممدوح)

هو

دیباچه

نحمده و نصلی علی رسوله الکریم۔ اما بعد این پندنامه را بپاس خاطر فرزند خود در ایام حبس خود در دار السلطنة کابل نوشته بودم۔ و از آنجا که وجود مسعود اعلیحضرت غازی امیر امان الله خان خلد الله ملکه پادشاه ذیجاه افغانستان حفظه الله تعالی من البلیات الزمان موجب نجات من از بلائے اسر گردیده و نیز انقلاب عظیمے و بے نظیرے را که در سنه ۱۳۳۸ هجری المقدس در خراسان رو نموده اثر قبولیت آن دعاء خود میدانم که بحضور رب العزة بصد عجز و نیاز در زمان مضطر عرض کرده شده بنابران این کتابچه را به تحفهٔ امانیه موسوم کرده و بنام نامی اعلیحضرت ممدوح معنون نموده بطریق هدیه مزجاة بحضور مبارک تقدیم مے نمایم۔ ع

گر قبول افتد زہے عز و شرف

راقم آثم احقر الناس نجب علی عفی عنه
ساکن جلالپور جٹاں ضلع گجرات پنجاب

ماه قوس سنه ۱۳۰۱ ه ش

تهنیت نامه

جلوس میمنت مانوس اعلیحضرت امیر امان الله خان غازی خلد الله ملکه که در زندان کابل نوشته بحضور اعلی حضرت ممدوح فرستاده شد

ایا فرزند شاه کشور آرا — که بادا جنت الماواش ماوا
سراج ملت و دین یگانه — که شد تیر شهادت را نشانه
جوار لطف حق بادا مقامش — به نیکی زنده بادا نیک نامش
ایا ای زاده عصمت مآبی — جناب حضرت علیا خطابی

زہے خاتوں کہ عفت شد نقابش   صیانت مقنع و عصمت حجابش
ز دیدارِ تو چشمش باد پُر نور   روانش تازہ و دل باد مسرور
مبادا سایہ اش کم از سرِ تو   دعائش باد یار و یاورِ تو
مطیعش باش اے عالم مطیعت   برش فرماں اباشانِ رفیعت
مبارک بادت اے ظلِّ الٰہی   برغمِ دشمنانت تاجِ شاہی
زہے بختِ ہمایونِ خراساں   کہ دادش پادشاہے چو تو یزداں
رعیت پرورے لشکر نوازے   ز بس بیچارگاں را چارہ سازے
حلیم و بُردبار و با تحمّل   بری از شیوۂ جاہ و تجمّل
بہ افرادِ رعایا مہربانے   نکو طینت نکو محضر جوانے
شہے کش اَمرُہُم شُوریٰ ست رہبر   براہِ سنّتِ صدّیقِ اکبرؓ
طریقِ حضرتِ فاروقؓ و عثمانؓ   علیؓ شیرِ خدا و شاہِ مرداں
شہے کش بابِ عالی ہست مفتوح   پئے ہر دادخواہِ زار و مجروح
شہے کش ہر گدا دارد رسائی   ز بہرِ عرض در دربارِ شاہی
شہے کو داد اسلام و ارامل   دہد بہرِ خدا با لطفِ شامل

شہے کو حاجب و درباں ندارد — کہ عرضِ خویش ہر عارض گزارد
شہے کو صاحبِ خلقِ جمیل است — ز حق مُثمرِ صدِ اجرِ جزیل است
شہے کو خیرِ ملّت راست ساعی — چناں کز بہرِ رمہ خویش راعی
شہے کو روز و شب مصروفِ کار است — نہ فارغ بہرِ تفریح و شکار است
شہے کو صیدِ دلہائے رعیّت — کند با دانۂ لطف و مروّت
چہ سود از صیدِ آہوئے رمیدہ — عجب صید است دلہائے گزیدہ
کسے کو کعبۂ دل را عمارت — کند باشد سزاوارِ امارت
بنائے کعبہ تعمیرِ خلیل است — مگر دل منزلِ ربِّ جلیل است
شہے کز اہلِ نورستاں تمامی — بشست از جبہ شاں داغِ غلامی
ہمہ را از کرم آزاد فرمود — بلطفِ خاصِ خود دلشاد فرمود
غلاماں را بہ حُرّیت سرافراز — نمود و با نجابت کرد دمساز
بلے ہر کس کہ در تقویٰ ست افضل — بود اکرم بہ نزدِ ربِّ اکمل
رذیل است آنکہ عاداتش ذمیم است — شریف است آنکہ اخلاقش کریم است
ایا شاہِ جواں بخت و جواں سال — الٰہی در جہاں باشی باقبال

چو در عهدِ شهِ خلد آشیانی بدستت بُد عنانِ حکمرانی
همی گشتی تو اندر کوی و بازار به تبدیلِ لباس اندر شبِ تار
که تا جویا شوی ز احوالِ مردم ز بهرِ حفظِ جان و مالِ مردم
کسے از پاسبانانت ببازار مزاحم گر شدے در حینِ رفتار
شنیدی زو بسے سب و شتم را ولیکن ناپسندیدی ستم را
بسے برداشتی حرفِ درشتش سپس دادی دو مشتِ زر بمشتش
بریں بیداری ات صد آفریں باد نصیر و ناصرت جان آفریں باد
اسیراں بارها کردی ز زنداں شدت هر کس دعاگو و ثناخواں
دعاے بندیاں پذرفت باری عطائت کرد تاجِ شهریاری
تو شکرِ نعمتِ باری ادا کن اسیراں را بلطفِ خود رها کن
خصوص از بندیانِ کهنه و زار حقِ همسائگاں اول نگهدار
ز زندانم سالے برجِ شمالی بود دو صد قدم تا بالعالی
میانِ ما و تو بعدے عجیب است ز قصرت کلبهٔ احزاں قریب است
شنو از داعیِ مخلص نصیحت که شه باشد شجر بیخش رعیت

درختے را که بیخش استوار است	چه غم از باد تند روزگار است
رعیت گله و تو گله بانی	بجا آور بجان فرض شبانی
ز خرس بدسگال و گرگ خونخوار	بحکمت گلهٔ خود را نگهدار
رعایت کن شها حق رعایا	بری کن ذمهٔ خود از برایا
تو سلطانی حق دهقان ادا کن	تو شاهی مرحمت بر هر گدا کن
بجان کوش از پئے بهبود ملت	که ملت هست تکیه گاه دولت
پئے ملت ز بهر خیر خواهی	رفیقت باد توفیق الٰهی
رواج علم ده در کشور خویش	ابا حُسن مساعی بیش از پیش
که این دور است دور علم و حکمت	بحکمت تکیهٔ دار و ملک و دولت
به امصار و قرار و هم به دیهات	شود تعلیم و تدریس کمالات
بود تعلیم بر وفق طبائع	ز علم و حکمت و فن و صنائع
بهر شاه و گدا باید نصیبے	رسد از حسن تعلیم لبیبے
که تا هر کس ز اشراف و اراذل	کند در علم و فن طی منازل
بداند هر کس از احکام داور	حقوق بنده و هم بنده پرور

زافرادِ رعایا هر بشر را | بود احساسِ خیرِ قوم و شر را
شناسد دوست را از دشمنِ خویش | تواند کرد فرقِ نوش از نیش
عدو را نشمرد بیچاره و خوار | به افسونش نگردد غرّه زنهار
ترقی هائے عالم را بداند | قدومِ سعی در میداں بماند
بداند چیست اسبابِ ترقّی | تنزّل بر چه علّتهاست مبنی
چرا اسلام در هر جا غریب است | چرا مسلم ز دولت بے نصیب است
چرا بے بهره اند از اختراعات | مسلماناں ز ایجادات و صنعات
خراں را طوقِ زریں زیبِ گردن | ز پالاں اسپ را مجروح شده تن
چرا بلبل به گل نغمه سرا نیست | چرا طوطی به گلشن در نوا نیست
چرا شد آشیاں ویراں هما را | چرا ناز است بومِ بد لقا را
چرا کبکِ دری را نیست رفتار | چرا زاغِ سیه نازد بکهسار
چرا کفّار را بهره ز یُسر است | چرا حالِ مسلماناں بعُسر است
چرا کفّار را شهد است در جام | چرا بس تلخکام اند اهلِ اسلام
مسلماں را چرا در کیسه زر نیست | چرا بر سفره اش مُشتے شکر نیست

چرا کفار را صید است در دام | مسلماں را چرا آہو نشد رام
عدو اللہ ز دیبا کش لباس است | محب اللہ قمیصش از پلاس است
چرا قصر مسیحی از رخام است | مسلماں را سرائے از خشت خام است
بعلم آمد مدارِ کامرانی | ببخشد علم لطفِ زندگانی
ہر آں قومیکہ در علمش قدم پیش | بود میداں برد از دشمنِ خویش
دیارش را بود گو رقبۂ کم | بود کیفش دو صد رہ بیش از کم
بگوئم فی المثل جاپان و المان | بوسعت نیست زائد از خراسان
بعلم و فن نظیرِ شاں فقید است | عدیلِ شاں بہ صنعت ناپدید است
بعلم و حکمت و تدبیر لاریب | کند کاریکہ گوئی آمد از غیب
بحکمت میزنند تیغ و قلم را | برد از مدعی تاج و علم را
بحکمت زو چناں کارے برآید | کہ از صد لشکرِ جرار ناید
بحکمت گوہر از کاں مے برآید | بحکمت دُر ز عماں مے برآید
بحکمت سنگ گردد آبگینہ | ز خاک آید بروں گنجِ دفینہ
ببیں فی الحال در دورِ زمانہ | کہ تیرِ حکمت آمد بر نشانہ

ستیم و برق و گیس ایجادِ علم است | در یدنات و کرو رز دادِ علم است
بعلم این آدمِ خاکی چہا کرد | زخاک اندر ہوا پرواز ہا کرد
بہ بحرِ علم و حکمت چون شنا کرد | زایجادات طوفانے بپا کرد
گہے کشتئ موتر را بنا کرد | گہے طیارہ را اندر ہوا کرد
ستیمر۔ تار بیدو۔ سب مرائن | ہمہ دُرہائے حکمت را خزائن
غرض عالم بدنیا شاد کام است | بہ عقبےٰ نیز فائز بالمرام است
معاشش را صلاح مبنی است بر علم | معادش را فلاح مبنی است بر علم
زعلّمنا ست تاجے بر سرِ او | زکرّمنا ست خلعت در برِ او
تو دین و ملک را شاہا ظہیری | ہمی زیبد ترا تاجِ امیری
پئے سالِ جلوست چون تفکّر | نمودم از سرِ راہِ تدبّر
ظہیر الملک و الدّین از سروشم | زغیب آمد ندا در گوشِ ہوشم
تو شاہا جاہدی و نیز غازی | برین شوقِ غزا باید کہ نازی
جلوست بر سریرِ حکمرانی | زشاہِ جاہدِ غازی بدانی
جلوست میمنت مانوس بادا | عدو از روحِ حق مایوس بادا

تو باشی فی امان اللہ دائم　　زگردشہائے چرخ نا ملائم
خداوندِ جہاں بادا ترا یار　　بہ اقلیمت مبادا دخلِ اغیار
رعیت خُرّم و آباد باشد　　سپاہ آسودہ و دلشاد باشد
یکے با مال و جاں باوا ظہیرت　　دگر باز و سراز بہرِ سریرت

دعائے بندۂ مسجون خدایا
مشرّف با قبولِ خویش فرما

زندان ارک (قلعہ شاہی)
دار السلطنۃ کابل

۱۲ رجمادی الثانی ۱۳۳۴ھ

خطاب بفرزندِ ارجمند

بعد حمدِ ایزد و صدہا سلام — بر نبی و آل و اصحابِ کرام

اے سرورِ روح و راحِ جانِ من — روشنیِ دیدۂ گریانِ من

اے تسلّائے دلِ پژمردہ ام — وے سکونِ خاطرِ افسردہ ام

اے عصائم قامتِ رعنائے تو — تکیۂ پشتم سہی بالائے تو

اے خیالت نقشِ لوحِ جانِ من — مونسِ تنہائیِ زندانِ من

غائتِ امیدہائے بستہ ام — اصلِ مقصودِ دلِ بشکستہ ام

گرچہ دانا نیستم پیرم مگر — ناصحانہ پند گویم اے پسر

ہمچو فرزندِ سعادت مند باش — از دل و جاں کاربندِ پند باش

گوش کن ایں پندِ من با گوشِ ہوش — تا توانی جانِ من در علم کوش

خوابِ غفلت ترک کن بیدار باش — در رہِ علم و ادب ہشیار باش

پنبهٔ غفلت بکش از گوشِ ہوش　　از پدر این پند پیرانه نیوش

سالها از عمرِ تو برباد رفت　　خواندگیهائت همه از یاد رفت

وقتِ رفته باز کے آید ہمے　　تیرِ جسته از کمان ناید ہمے

منزلت دور است و راهت بس دراز　　دامنِ همت بچین و تیز تاز

در رهِ تحصیل شو راسخ قدم　　عزم جازم کن چو اربابِ همم

باش بر اوقاتِ ماضی منفعل　　فکرِ مستقبل بکن از جان و دل

اے پسر حقِ مساعی کن ادا　　تا تلافی گر شوی ما فات را

هست قولِ خالقِ ارض و سما　　لَیْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰی

گر برفت از دست وقتِ ماضیٰ　　بذلِ عرفان ساز عمرِ باقیٰ

علم باشد مایهٔ روشندلی　　جهل را باشد ثمر بیحاصلی

علم بهرِ رنجِ نادانی دواست　　از پئے مسِّ جهالت کیمیاست

بهرِ تشریف از حضورِ کبریا　　خلعتِ عَلَّمْ[1] به آدم شد عطا

تافت اندر سینه اش از علم نور　　شد بکرّمنا مشرف از حضور

---

[1] وَعَلَّمَ آدَمَ الْاَسْمَاءَ كُلَّهَا ۔ الآیه

کوش در تحصیلِ علمِ دیں نخست ‌ ‌ ‌ تا شود عادات و اخلاقت درست
علمِ دیں آموزدت حق را سپاس ‌ ‌ ‌ بندهٔ بے علم نبود حق شناس
ہم حقوقِ بندگان بر بندگاں ‌ ‌ ‌ می شود از علمِ دینِ حق عیاں
بر مسلماں علمِ دیں فرضِ خداست ‌ ‌ ‌ زانکہ مشعر بر روا و ناروا ست
اِنَّمَا یَخْشَی اللّٰہَ در قرآں بخواں ‌ ‌ ‌ قدرِ اہلِ علم زاں گردد عیاں
ہست فرمانِ ناطق از سلطانِ دیں ‌ ‌ ‌ اُطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ کَانَ بِصِیْنُ
اصلِ علمِ دیں کلامِ حق بود ‌ ‌ ‌ کاں بہ پیغمبر پیامِ حق بود
ہست قرآں حقّہٗ دُرہائے دیں ‌ ‌ ‌ مخزنِ اسرارِ ایمان و یقیں
بے نظیر است ایں کتابِ لاجواب ‌ ‌ ‌ حُجّتِ قاطع و ہم فصل الخطاب
دعوئے فَاْتُوْا بِسُوْرَۃٍ شد بلند ‌ ‌ ‌ نکتہ سنجانِ عرب ساکت شدند
گشت چوں سبعِ مثانی جلوہ گر ‌ ‌ ‌ خاک شد سبعِ مُعلّق را بسر
چوں شنیدند ایں کلامِ بے مثال ‌ ‌ ‌ مر فصیحاں را زباں گردید لال
بر قصص مشعر بود ہم واقعات ‌ ‌ ‌ نیز بر متشابہات و مُحکمات
واجب العمل است امرِ محکمات ‌ ‌ ‌ لازم الایماں بود متشابہات

خود خداوندِ جہاں فرمودہ ما | یَعۡلَمُ تَاوِیۡلَهٗۤ اِلَّا اللّٰہ

بہرِ تاویل آنکہ سرگرداں شود | آخرش درماندہ و حیراں شود

گر رود استدلال جانش را وبال | می شود سرگشتہ در تیہِ ضلال

بس عجب فرمود مولانائے روم | دُرِ معنی سُفت در سلکِ رقوم

پائے استدلالیاں چوبیں بود | پائے چوبیں سخت بے تمکیں بود

ہر کہ علمش راسخ است و با کمال | گوید اٰمَنَّا بہ بے قیل و قال

قصہ ہائے انبیا و اصفیاست | ہم بیانِ اتقیا و اشقیاست

اے خوشا بختش کہ باشد متقی | وائے بر حالش کہ او باشد شقی

ہست قرآں اے پسر خیر الکلام | ہادی و مہدی ز بہرِ خاص و عام

ہر کہ از بر کرد ایں فرقانِ حق | کرد در بر خلعتِ ایقانِ حق

نورِ عرفاں تابد اندر سینہ اش | بہرِ تنویرِ دلِ بے کینہ اش

ہر کہ بر دارد بحفظش رنج را | لاجرم حاصل کند ایں گنج را

از جنابِ سیدِ خیر البشرؐ | ایں بشارت وارد است اندر خبر

ہست میموں طالع و فرخ پدر | حافظِ قرآں بود کو را پسر

گنجِ عرفان است قرآں اے پسر | لازوال است و بِہ از لعل و گہر
گوہرش آویزہ کن در گوشِ دل | باش ہموارہ بہ حفظش مشتغل
چوں ز حفظِ آں فراغت یافتی | ہمچو ماہ بر اوجِ عرفاں تافتی
وردِ آں را روز مرہ پیشہ کن | در معانی اش بغور اندیشہ کن
مادرِ خود را دعائے مغفرت | از حضورِ حق بخواہ با مکرمت
ہم بہ جدِّ امجدِ خود کن دعا | بہرِ غفراں از حضورِ کبریا
ہم دعا اندر حقِ عمات کن | ہم بحقِ خال و ہم خالات کن

تحصیلِ علم الادیان

کوش در تحصیلِ علمِ دیں سپس | تا بیاری مرغِ عرفاں در قفس
راسِ علمِ دیں کتاب و سنت است | فقہِ دیں مفتاحِ بابِ حکمت است
بر روانِ صاحبانِ اجتہاد | صد ہزاراں رحمت از یزداں رساد
کردہ اند حقِ مساعی را ادا | در رہِ ترویجِ دینِ مصطفےٰ
صرف و نحو و فلسفہ اے ارجمند | خادمانِ علمِ دینِ برحق اند

حکمت و طبعی ریاضی هندسه — نیز تاریخ است و هم جغرافیه
جمله خدام اند و شاهِ علمها — هست علمِ دینِ احمد مجتبیٰ
آرزو دارم که بر چرخِ علوم — همچو مهر و ماه باشی در نجوم
ذاتِ تو از نورِ عرفاں همچو شمع — مظهرِ فیضاں بود از بهرِ جمیع
نامِ جدِّ امجدِ خود زنده کن — باز شمعِ علم را تابنده کن
خویشتن را صاحبِ آوازه کن — نامِ آں پیرِ کهن را تازه کن
زنده کن از علم نامِ مرده را — تازه کن آں آتشِ افسرده را
آنکه ذاتش بود فخرِ خانداں — مایۂ ناز از پئے خرد و کلاں
بود ذاتش علم پرور علم دوست — هر که ایں اوصاف دارد بس نکوست
ذاتِ والائش که شمعِ خانه بود — روشن از نورش همه کاشانه بود
فیضِ علمش بود چوں جوئے رواں — تازه شد زاں جوئے کشتِ خانداں
وائے گل شد آں چراغِ خانداں — هم خزاں آمد بباغِ دودماں
بیں که همسالانِ تو رفتند پیش — رُخ بسوئے منزلِ مقصودِ خویش
گامِ شاں تیز است و هم ثابت قدم — صاحبِ عزم اند و هم والاهمم

دیگراں را از برادر یا پدر   میرسد فی الجمله عونے در سفر
تو پدر داری که او بیدست وپاست   اوفتاده در چهِ رنج وبلاست
همچو مرغِ پرشکسته در قفس   نے مجالِ طیر ونے تابِ نفس
دامنش خالی وهمیانش تهی است   بیکس وزار ونزار ومنحنی است

از عزیزاں دور واز خویشاں جدا   اندریں غربت بزندانِ بلا
تو نداری جز خداوندِ جلیل   در جهاں یار ومددگار وکفیل
ناصرت بادا خداوندِ جهاں   حافظت در هر مکان وهر زماں
چاره ات چاره گرِ بیچارگاں   تکیهٔ تو تکیه گاهِ بیکساں
یاورت یاریِ دهِ بے یاوراں   کارسازت کارسازِ این وآں
کردمت تفویض بارب الجلیل   حسبک الله انه نعم الوکیل
ذاتِ حق بادا ترا یار ومعین   از طفیلِ رَحْمَةً لِّلْعَالَمِیْن
هم طفیلِ آل واصحابِ کرام   باد بر ارواحِ پاکِ شاں سلام
اشرفِ اصحاب آمد چار یار   گوهرِ دُرجِ نجابت هر چهار
اول وافضل که یارِ غار بود   جاں نثارِ سیدِ ابرار بود

در برش چوں گنجِ رحمت آرمید ‌ ‌ پائے یارِ غار را مارے گزید
درد را برداشت امّا اُف نکرد ‌ ‌ زہر را چوں شہد خورد و تُف نکرد
گفتِ پیغمبر دریں دار الفنا ‌ ‌ حقِ صدّیقم نشد از من ادا
کردہ ام او را محوّل با خدا ‌ ‌ تا دہد آں یارِ محسن را جزا
آنکہ اول داخلِ جنت شود ‌ ‌ مہترِ امت عتیق اللہ بود
از ہمہ سابق مشرّف شد بدیں ‌ ‌ در حضورِ پیشوائے عالمیں
فضلِ امت رئیس الاتقیا ‌ ‌ حضرتِ بوبکرؓ با صدق و صفا
از جنابِ سیّدِ نوعِ بشر ‌ ‌ گشت با صدیقِ اکبر نامور
یارِ دوئم حضرتِ عادل عمرؓ ‌ ‌ بود در وصفِ عدالت مشتہر
بود قلبِ روشنش آئینہ وار ‌ ‌ مظہرِ فیضان و لطفِ کردگار
اکثرے بر وفقِ فکرِ صائبش ‌ ‌ وحی آمد در حضورِ صاحبش
گفت پیغمبر کہ گر بودے نبی ‌ ‌ بعدِ من ممکن عمرؓ بودے نبی
یارِ سوئم ہست عثمانِ غنیؓ ‌ ‌ صاحبِ دو نورِ چشمانِ نبیؐ
جامعِ قرآن وہم صاحب صفا ‌ ‌ معدنِ حلم است وہم کانِ حیا

یارِ چارم بود شاہِ اولیا — حیدرِ صفدر علیؓ مرتضےٰ

در حقش فرمودۂ پیغمبرؐ است — شہرِ علم استم علیؓ آنرا در است

لحمک لحمی کہ طغرائے است خاص — حضرتِ شہ را ببخشد اختصاص

بر سخائے آں شہِ مرداں سخی — ہَل اَتیٰ آمد دلیلِ بس قوی

موردِ الطاف و اشفاقِ رسولؐ — شاہِ مرداں شیرِ حق زوجِ بتولؓ

ہم طفیلِ نورِ چشمانِ نبیؐ — قرۃ العینِ شہِ مرداں علیؓ

آں یکے لختِ دلِ زہراؓ حسنؓ — مقبلِ درگاہِ ربّ ذو المنن

واں دگر مظلومِ دستِ اشقیا — اے حسینؓ اعلیٰ شہیدِ کربلا

ہم طفیلِ اہلِ بیتِ خوش صفات — امہات المومنین و طیّبات

نیک محضر نیک طینت نیک ذات — صالحات و قانتات و سائحات

ہم طفیلِ اصدقا و اصفیا — اولیائے باصفا و اتقیا

عذرِ مہجوری و مجبوری

سالہا باشد کہ من در غربتم — مبتلائے درد و رنج و محنتم

برسرم کوہِ مصائب ناگہاں ‌‌ ‌ اوفتاد از گردشِ دورِ زماں
ناگہاں کردند بے تحقیق امر ‌ ‌ ‌ بیخطا از بہرِ محبوسیم امر
ناگہاں کردند بے جرم و خطا ‌ ‌ ‌ حلقہ ام در طوق و زنجیرم بپا
ناگہاں کردند از راہِ جفا ‌ ‌ ‌ در بروئم بستہ در دارالبلا
بغتۃً زیں ماجرا ہوشم پرید ‌ ‌ ‌ وعدہ ہا بشکست وصادر شد وعید
افترائے ساعیِ ایماں فروش ‌ ‌ ‌ بے دلیلِ منطقی کردند گوش
مدتِ سجنم شدہ بضعِ سنین ‌ ‌ ‌ چرخ بے مہر است تا حالم بکیں
جرمِ فرضی را نہ کس اثبات کرد ‌ ‌ ‌ ہیچ تفتیش و نہ تحقیقات کرد
کس نہ قائم کرد برہانے بہ عقل ‌ ‌ ‌ یا دلیلِ منطقی از روئے نقل
مدعی کو داشت شخصی مدعا ‌ ‌ ‌ در حقِ ما بست ناحق افترا
از پئے دنیائے دوں دیں را فروخت ‌ ‌ ‌ آتشِ بغض و حسد را بر فروخت
شاہِ عادل با ہمہ اوصاف و داد ‌ ‌ ‌ دادِ انصاف و عدالت را نداد
طرحِ بیداد و ستمگاری فگند ‌ ‌ ‌ پائے سدِ معدلت رانی بجند
گرچہ دارد شاہ گوشِ حق نیوش ‌ ‌ ‌ حرفِ باطل را مگر بنہاد گوش

تیغِ استبداد را ہستم قتیل   داد خواہم از خداوندِ جلیل
آں خداوندے کہ در روزِ جزا   گیرد از ہر شاہ دادِ ہر گدا
کوسِ لمن الملک چوں گردد بلند   (زندان)   گردنِ گردن بلنداں را زنند
میرِ زندان است شخصی پر جفا   تیره دل ہمچوں گلیمِ بختِ ما
نے بحالِ ماست اورا رحمتے   نے مدارات و نہ رفق و رافتے
سخت گو و تند خو اندر خطاب   سر کہ برابرد بود وقتِ جواب
موئے رو کش در سپیدی شیرِ شیر   دل مگر از ظلمتِ ظلم است قیر
گو دہانش خالی از دنداں بود   زخمِ دندانش بلائے جاں بود
بہرِ زخمش حاجتِ دنداں نیست   زخمِ فم را چاره و درماں نیست
سالہا خونِ مسلماں ریختہ   خونہا خورده و دنداں ریختہ
ماہر و یکتاست در فنِ جفا   پیشہ اش جلادی است از سالہا
مدتے باشد کہ ایں مجبوری ام   شاہدِ عدل است بر معذوری ام
ورنہ دادِ تربیت مے دادمے   شمعِ عرفاں در رہت بنہادمے
بہرِ تعلیمِ تو اے نور البصر   کردمے شبہائے یلدا را سحر

دوشِ من از حملِ بارت قاصر است خود خداوندِ جہانت ناصر است
قوتِ بازوئے خود را ناز کن پنجۂ ہمت بسانِ باز کن
ہمچو شاہیں کن بدستِ خود شکار چوں زغن ہرگز نباشی جیفہ خوار
از اراضی ہرچہ حاصل شد برآں وقت خود را تا زمانے بگذراں
با کفایت روزگارے کن بسر جز درس باش و ز اسراف الحذر
چشم مکشا بر شکارِ دیگراں بذلِ ہمت کن بکارِ دیگراں
سوئے کس با دیدۂ حسرت مبیں گر بہ بینی از رہِ غیرت ببیں
بہ کمالِ دیگراں حسرت مکن عرقِ غیرت را بجنباں غبطہ کن
کاشکے دستِ ستم پائے ترا بند میکردے دریں دار البلا
ہمچو یوسف با منت کردے اسیر اندریں چاہ گردشِ چرخِ اثیر
چوں مہِ کنعاں تو بودی بیگناہ ہمچو ماہِ نخشبت کردے بچاہ
عصمت از تہمت وبالِ جاں شدے عفتِ تو موجبِ زنداں شدے
منزلت در خانۂ زنداں شدے کلبۂ احزاں چو ادبستاں شدے
راحتِ جاں بودے مرا دیدارِ تو کردمے آرامِ جاں ایثارِ تو

دیده ها فرشِ زینت کردمے — پوستِ خود پوستینت کردمے
گر شدے از ناں خورش ہم سدِ باب — کردمے لختِ جگر بہرت کباب
گرچہ بودے رنجِ جسمانی ترا — لیک بودے راحِ روحانی ترا
اندریں مدت کہ باشد ہفت سال — می شدی دارائے ہر علم و کمال
آرزوئے دل مگر در دل بماند — دزد بارم برد و خر در گِل بماند
سینہ شد از خنجرِ ہجرِ تو چاک — با دلِ پر خوں فتادم در مغاک
گر ز دیدارِ تو در حینِ حیات — بہرہ ور کردم خدائے کائنات
بوسہ خواہم داد بر سیمائے تو — گیرم اندر بر قدِ رعنائے تو
حقِ کوشش را ادا خواہم نمود — جملہ حاجاتت روا خواہم نمود
سعی خواہم کرد در تعلیمِ تو — ہم بجاں کوشم پئے تفہیمِ تو
تا تلافی گردد ت مافات را — زندگی حاصل شود ما مات را
ایں امید بستہ ام یارب برآر — از کرمہائے توام امیدوار
رحم فرما برمنِ دور از وطن — بیکس افتادہ بہ زندانِ محن
بند زندان اند ہم اخوانِ من — روز و شب در غصہ و کرب و حزن

کاش ایشاں را نبودے پا بہ بند
اندریں غربت نبودندے نژند

ہر یکے زایشاں ترا بنواختے
ہمچو من در حالِ تو پرداختے

لیک مجبور اند ایشاں ہمچو من
بیقرار اند و نزار و خستہ تن

شیر عاجز شد چو شد اندر قفس
جراتِ شیری نماند زاں سپس

دیدہ باشی در عجائب خانہ ہا
خاکروبے را بدستش یک عصا

چوں کند بالا سرِ نوکِ عصا
شیر جنباند سرِ تسلیم را

چوں در آید در قفس آں خاکروب
میزند شیرانِ شرزہ را بچوب

ہمچناں شیرانِ ناطق در قفس
نیست شاں زاں تاب و یارائے نفس

یک خسیسی را کہ زنداں بگی است
ہر یکے زایشاں ببوسد پا و دست

ہمچو موئے زنگیاں رُو اَش سیاہ
وز قساوت صورتِ حالش تباہ

چوں سپر دائم جبینش پُر ز چیں
سینہ اش ہمدم چو ظالم پُر ز کیں

در فصاحت ضدِ ابنِ وائل است
صوتِ وے چوں صوتِ وے ہائل است

اقبح الصورت چو اہلِ زنگبار
انکر الصوت است چوں صوتِ حمار

بانگِ مکروہش خراشد لوحِ دل
یا تراشد تیشہ از احجارِ گل

زندان

چوں بکوچہ ے در آید بد سگال — می نشیند بر دلم گرد ملال
نیست او را بہرہ از عقل و تمیز — فرق نکند در ذلیل و در عزیز
از عزیزاں پاسِ عزت نیستش — وز ذلیلاں خوفِ ذلت نیستش
دود گردد چوں بیاید بر دماغ — باد گردد چوں بیاید بر چراغ
ہر کہ اندازد بہ پیشش استخواں — رام گردد پیشِ ے لابہ کناں
میکشد زولانہ از پایش بفور — در حقش کوتہ کند ہم دستِ جور
چوں شود آمادہ از بہرِ ضرر — کلبہ ہا را می کند زنجیر در
بدرگ است و بدرگی خوئش بود — سگ فنش ہست و سگی خوئش بود
گر نیابد استخوانش در دہاں — می کند غوغا و عوعو چوں سگاں
گرسنہ چوں شد بہ پنجہ میزند — با دہان وہم بہ دنداں می کند
چوں بر آئم وقتِ شب بہرِ نماز — با نیاز اندر حضورِ بے نیاز

ناگوار آیدش ذکرِ خدا
الاماں یارب ازیں جور و جفا

ترغیب بہ تحصیل علم الابدان

بعد علمِ دیں بود علمِ بدن — لازم و ملزوم مثلِ جان و تن
آں یکے بہرِ جسد مصلح بود — واں دگر مر روح را مصلح بود
گر بدن سالم نباشد روح نیز — کرد نتواں خیر را از شر تمیز
صحتِ جسمانی ار نبود بجا — کے تواند شد حقِ طاعت ادا
گر قوائے جسمِ تو گردد ضعیف — کم شود ہم قوتِ روحِ لطیف
در بدن ہر گاہ پدید آید فتور — در عبادت لاجرم آید قصور
بس اہمیت بدن دارد بروح — جز بدن کے روح مے یابد فتوح
لفظِ ابداں[لہ] ہم مقدم در خبر — وارد است از سیدِ نوعِ بشر
طبِ یونانی مدارش بر قیاس — ہست بر وہم و گماں دارد اساس
بہتر آں باشد کہ تشریحِ بدن — یاد گیری بر اصولِ ایں زمن
تا بدانی فعلِ ہر عضوِ بدن — منصبِ ارکانِ تن در قلعۂ تن

لہ العلم علمان علم الابدان و علم الادیان ۱۲

شارحِ ایں علم است فعلِ عضو[ل] ہا — شرحِ افعالِ ہر عضوِ جدا
بوعلی سینا شہِ ملکِ کمال — کرد تشریحِ بدن برحسبِ حال
بود آں تشریحِ حیوانے خسیس — زاں بہ انساں برو پے شیخ الرئیس
ایں زماں از حسنِ تشریحِ جدید — نقصِ تشریحِ کہن آمد پدید
ہم بود لازم کہ علمِ کیمیا — یادگیری بہرِ ترکیبِ دوا
اختلاطِ ادویہ باہمدگر — بر اصولِ کیمیا واں منحصر
از پئے ترکیبِ اجزائے دوا — غور کن اندر اصولِ کیمیا
علم طب را ہم اگر پیشہ کنی — سلطنت چوں شیر در بیشہ کنی
دردمنداں جمع آئندت بباب — تا شوند از فیضِ صحت بہرہ یاب
ہر کسے حاضر شود بہرِ دوار — دارِ تو خواہد شدن دار الشفا
مشتری با جاں خرد جنسِ شفا — کیں متاعِ خیلے گراں دار و بہا
در مرض ہر بندہ محتاجِ دوا است — خواہ شاہِ کجکلاہ و یا گدا است
ہر کہ ماہر شد دریں فنِ شریف — باعثِ قوت شود بہرِ ضعیف

[ل] علم افعال الاعضا۔

مرجعِ اربابِ حاجت مے شود	دافعِ ہر رنج و محنت مے شود
گر مریضیت صاحبِ ثروت بود	یا امیرے صاحبِ دولت بود
ہدیہ اش را بے تامل کن قبول	ردِ نعمت ہست کارِ بوالفضول
در بود رنجور و نادار و فقیر	از ترحم دستِ آں افتادہ گیر
از مطبِ خود دوائش کن عطا	از رہِ غمخوارگی بہرِ خدا
کشتۂ نقرہ دہ آں بیمار را	بذل شے کن شربتِ دینار را
ہدیہ از مفلس گرفتن خست ہست	زانکہ او خود مبتلائے محنت ہست
از فلوس افلاس را فرما دوا	یا علاجش کن بہ اوراقِ طلا
مفلساں را شربتِ دینار دہ	زانکہ دینار است از صد نار بہ
ہر کہ باشد مفلس و زار و غریب	حقِ لطفِ خاص دارد بر طبیب
با مریضاں باش دائم خوش کلام	زشت خو باشد بعالم زشت نام
سعی کن تا علمِ تو کامل شود	تا مرادِ خاطرت حاصل شود
کسبِ علم اولیٰ ست تا حدِ کمال	علمِ کامل ہست گنجِ لازوال
نیم ملا خطرۂ ایماں بود	ہمچناں ناقص طبیب از جاں بود

بہرِ ترغیبِ تو مے آرم نظیر — از اطبائے زبس روشنضمیر
بود ہمنامِ تو در دہلی طبیب — بود جالینوسِ دوراں آں لبیب
در کمالِ علمِ طب چوں حاذق شد — نام نیکش شہرۂ آفاق شد
ایں زماں خلف الرشیدش اجمل است — حاذق الملک و طبیبِ اکمل است
فضلِ فہمائے عالم ایں فن است — حضرتِ مفتی شالے روشن است
منکسر طبع است و شکستہ مزاج — لیک مستغنی است ز اہلِ تخت و تاج
سینہ اش گنجینۂ علمِ طب است — قلب صافش مطمئن در قالب است
اندریں زنداں کہ یک دار البلاست — جاری از علمِ تو فیضانِ دواست
از مریضاں روز و شب باشد ہجوم — بر درِ ایں دارِ احزان و ہموم
چوں مطب است از پئے اہلِ مرض — مرجعِ حاجات ارباب غرض
پاسباناں با تفنگِ پُر بدوش — تابعِ امر اند چوں حلقہ بگوش
مے نمائیم ار بہ سرباز سے خطاب — صاحب و آغا بگوید در جواب
ہر یکے داند کہ مغضوبیم ما — ہم بہ نزد شاہ مغضوبیم ما
چوں مریضے را شود حاصل شفا — از خلوصِ دل ہمے گوید دعا

با ادب استادہ پیشِ باب دیر — از خدا خواہد نجاتِ ما بخیر
ایں ہمہ از فیضِ طب وحکمت است — علمِ طب مفتاحِ بابِ رحمت است
ذاتِ حکمت مظہرِ لطفِ خدا است — دردمنداں را درش دار الشفا است

فضائلِ علم

از پئے تحصیلِ علم امرِ خدا — ہست اِقْرَاْ بِاسْمِ رَبِّکَ برملا
حسنِ اوصافِ قلم گردد عَلَم — اے پسر از سورۂ نٓ وَالْقَلَم
ہر کہ شد از حسنِ طالع خامہ ور — بر سریرِ عزتش باشد مقر
اولیں وحی از خداوند الست — عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ یَعْلَمْ است
دولتِ علم ار بود در سینہ ات — می کند مستغنی از گنجینہ ات
گنجِ عرفاں بہتر است از شائگاں — شائگاں از صرف گردد رائگاں
لیک عرفاں است گنجے لازوال — بل مضاعف میشود از صرفِ مال
حبذا بختِ خوشِ مردِ لبیب — آں کہ باشد دولتِ علمش نصیب
چوں رود در مجلسے قدرش کنند — چوں بود در محفلے صدرش کنند

گوہرِ حکمت چو در سلکِ بیاں — آرد و اسرارِ آں سازد عیاں
سامعینش را سَمِعْنا بر زباں — باشد و اِنّا اَطَعْنا وردِ شاں
نکتہ ہائے حکمتش گیرند گوش — می پذیرندش چو پیغامِ سروش
دُرِّ معنی ریزد از دُرجِ دہاں — میکنند آویزہ اش در گوشِ جاں
ہر کجا در دیدہ جائش می دہند — بر خطِ فرمانِ وے سر مے نہند
مے نہندش دستہا در زیر پائے — مے دہندش بر سر و در دیدہ جائے
ز اطلس و دیبا کنندش فرشِ پائے — گرچہ بر دوشش بود کہنہ ردا
گرچہ دلقش پنبہ و پارہ بود — صورتِ حالش بس آوارہ بود
باہمہ اکرام مہمانش کنند — مورد و منزل بچشمانش کنند
می کنند اکرام و تعظیمش کنند — باہمہ اعزاز تکریمش کنند

علم با عمل

علم و عرفاں اے پسر باشد شجر — ایں شجر را از عمل باید ثمر
عالمے کش بہرہ نبود از عمل — چوں درختِ بے ثمر ہست آں دغل

یا مگر مثلِ سرائے بے در است | یا بہ دعوائے تجارت بے زر است
چوں ز امر و نہیِ حق دارد خبر | از عمل باید کہ باشد بہرہ ور
حیف بر شخصے کہ او نارد بجا | با وجودِ آگہیِ امرِ خدا
کور معذور است گر افتد بچاہ | وائے بر بینا کہ او گم کرد راہ
دردمندِ جاہل ار دارو نخورد | مدتے بر بستر افتاد و بمرد
ور طبیبے در بدن دارد فتور | از دوا صد حیف گر باشد نفور
گر نہ قلاشے کند سودائے سود | عذر دارد کش بہمیاں زر نبود
وائے بر شخصے کہ او سودا نکرد | گرچہ جیبش پُر بُد از دینارِ زرد

پابندیِ فرائضِ دین

اے پسر پابندیِ صوم و صلوٰۃ | لازم آمد بر تو ما دام الحیات
پنجگانہ با جماعت کن ادا | با حضورِ قلب اے فرخ لقا
پنجگانہ بہتر است از پنج گنج | بہ کہ با این پنج باشی کار سنج
گفت پیغمبر کہ گر جوئے رواں | درمیانِ خانہ باشد ہر زماں

در شبانه روز غسل پنج بار — گر کنی زائل کند از تن غبار
از نمازِ پنجگانه همچناں — از گناہانت نمی ماند نشاں

روزۂ ماہِ رمضان

روزه هم تنقیهٔ روحانی است — هم زکوٰةِ صحتِ جسمانی است
پاک باشد ایں عبادت از ریا — از خدا اَلصَّومُ لِی آمد جزا
پاک باید لیک گوش و هم دہاں — حرفِ حق بشنو و حق راں بر زباں
هم مبیں آنرا که او نادیدنی است — دیدنِ نادیدنی کارِ دنی است
تا توانی سوئے نامحرم مبیں — رقصِ رقاصانِ بدرگ هم مبیں
چوں سگاں هرگز مکن هر سو نگاه — همچو شیراں باش دائم رو براه
گفت پیغمبرؐ که شخصِ روزه دار — گر نشد از کذب و غیبت بر کنار
دیده از نادیدنی ها هم ندوخت — خرمنِ اعمالِ خود را پاک سوخت

روزه اش گردد نه مقبولِ خدا
ایں عمل را نیست در محشر جزا

زکوٰۃِ مال

ہم زکوٰۃِ مال مے باید کشید — تا شود مالت مزکّٰی اے رشید
شاخہائے فضلۂ رز باغباں — مے برد تا پاک گردد بوستاں
محنتش آخر ثمر آرد ہمے — بیشتر انگور بردارد ہمے
ہمچناں مال از زکوٰۃ افزوں شود — روزی و رزق و حیات افزوں شود
ممسکانِ اہلِ ثروت را وعید — ظاہر از تُکویٰ بِہَا شد اے سعید

حج وزیارتِ حرمین شریفین زادہما اللہ شرفاً

نیز حجِ کعبۂ ربِّ جلیل — فرضِ مشروط است با زاد و سبیل
چوں ز حجِ کعبہ حاصل شد فراغ — خانۂ دل را منوّر شد چراغ
حاضر آ بر مرقدِ پاکِ نبیؐ — توتیائے چشم کن خاکِ نبیؐ
با ہمہ تعظیم کن عرضِ سلام — در حضورِ سیّدِ والا مقام
گفت پیغمبر کہ بر مرقد خطاب — گر شود با من ہمے گویم جواب

هر که بر من کرد تقدیمِ سلام　　می کنم ردِّ سلامش لا کلام

چوں خداوندِ زمین و آسماں　　واصلانِ قربِ حق کرد و بیاں

بر نبیؐ گویند صلوات و سلام　　فرض شد بر هر مسلماں خاص و عام

در حضورِ شاهِ دیں عرضِ سلام　　لائقِ شانِ رفیعِ آں مقام

السلام علی النبی علیه افضل الصلوٰة والتحیة

السلام اے هادیِ راهِ هدےٰ　　السلام اے شافعِ روزِ جزا

السلام اے رحمة للعالمینؐ　　ساقیِ کوثر شفیع المذنبینؐ

السلام اے سیدِ نیکو شیم　　السلام اے مرسلِ خیر الامم

السلام اے قدوهٔ اهلِ صفا　　السلام اے زبدهٔ کل انبیا

السلام اے واقفِ اسرارِ حق　　السلام اے خاصهٔ دربارِ حق

السلام اے سیدِ خیر الانام　　احمد و محمود و هم حامد بنام

السلام اے غمگسارِ امتاں　　فخرو تیمار دارِ امتاں

السلام اے قامعِ بنیانِ کفر　　السلام اے ماحیِ ارکانِ کفر

السلام اے مطلعِ انوارِ حق — السلام اے مخزنِ اسرارِ حق
السلام اے دُرّۃ التاجِ شہاں — قاسمِ کوثر قسیمِ جنتاں
السلام اے ہاشمی اندر نسب — اے امین و صادق و اُمّی لقب
السلام اے سیّدِ خیرا لبشر — مرسلِ یزداں رسولِ بحر و بر
السلام اے موردِ فیضانِ حق — السلام اے حاملِ قرآنِ حق
السلام اے آنکہ حق خواندت کریم — شد دو وقت ہم خطاب و ہم رحیم
السلام اے باغِ رحمت را نسیم — اے قسیم و اے جسیم و اے وسیم
السلام اے راہنمائے دینِ حق — السلام اے بانیِ آئینِ حق
السلام اے شاطرت روح الامیں — عرصہ گاہِ اشہبت عرشِ بریں
السلام اے فرشِ خاصت از حصیر — وے طعامِ خاصہ ات نانِ شعیر
السلام اے مونسِ بے مونساں — السلام اے وارثِ لاوارثاں
السلام اے دردِ راتیمار کش — بہرِ ایتام و اراملِ بارکش
السلام اے بیکساں را یار و کس — داد خواہانِ جہاں را دادرس
السلام اے امی و استادِ کل — السلام اے صاحبِ ارشادِ کل

السلام اے در فضائے لامکاں — خود خداوند جہاں را میہماں
السلام اے آنکہ فرشت بوریاست — اطلس افلاکت اما زیر پاست
السلام اے بادشاہ دلق پوش — تاج پوشانت بجاں حلقہ بگوش
السلام اے قاب قوسینت مقام — عرصۂ عرش بریںت زیر گام
السلام اے وصف رویت والضحیٰ — سورۂ واللیل از جعدت ثنا
السلام اے آنکہ مداحت خداست — ذات تو ممدوح ذات کبریاست
السلام اے مژدۂ روح خدا — السلام اے از خلیل اللہ دعا
السلام اے خاتم جمع رسل — پیشوائے جملۂ اہل سبل
السلام اے زندہ دار لیل تار — در برت زمیشبدہ دلق تار تار
السلام اے آنکہ از فقرت رداست — لیک ذاتت مالک گنج غناست
السلام اے آنکہ از رب وہاب — یافتی یٰس و ہم طٰہٰ خطاب
السلام اے بزم قربت را ندیم — السلام اے صدر عزت را مقیم
ایہا السلطان ملک اصطفا — وے شہنشاہ سریر اجتبا
بر در تو بے بضاعت آمدم — مفلس و بے استطاعت آمدم

آمدم بر باب عالی عذر خواہ
نامۂ خود کردہ از عصیاں سیاہ

بندۂ عاصی ندارد تحفۂ
لائقِ شانِ رفیعت ہدیۂ

کے شود از دستِ چوں من بینوا
تحفۂ لائق بشانِ چوں تو شاہ

ایں سلامم را شرف دہ با قبول
ہدیۂ مزجاۃِ من فرما قبول

بر روحت بادا اے شہِ والا مقام
صد درود و صد صلوٰۃ و صد سلام

ہم بر آل و نیز اصحابِ تو باد
بر روانِ جملہ احبابِ تو باد

ہم بر ازواجِ تو اے سلطانِ دیں
طیبات و اُمّہات المومنیں

دشمنانِ دین و ایمان و یقیں
نفسِ اماره و ابلیسِ لعیں

حملہ ہا آرند و شبخوں میزنند
بیخ ایمان و یقیں را مے کنند

داد خواہانیم شاہا داد رس
اُمتِ مرحومہ را فریاد رس

در تحصیلِ معاش

بعد تحصیلِ علوم آمادہ باش
بہرِ حاجت از پئے کسبِ معاش

ابتغائے فضل کن با جد و جہد
تا عروسِ مقصدت آید بمہد

گر مساعد گرددت فضلِ خدا / دولتِ دنیا بدست آید ترا

باکفایت صرفِ مال و زر بکن / از ضرورت ہیچ زاید تر مکن

صرف بیجا در معاش آرد خلل / ناروا ہست آنچہ باشد بے محل

صرفِ زر از بہرِ آسایش بکن / با تکلف لیک آرایش مکن

نکتۂ لَاتُسْرِفُوا ادراک کن / نے مبذّر باش و نے امساک کن

دائما اوسط بدان خیر الامور / باش از افراط و از تفریط دور

ہر کرا محتاج بینی یا فقیر / تا توانی از کرم دستش بگیر

حاجتِ محتاج گر کردی روا / مشکلت آساں کند مشکل کشا

لیک تبذیر است کارے ناپسند / مرد دور اندیش باشد ارجمند

مرد را باید بوقتِ صرفِ مال / باشدش مدِ نظر فکرِ مآل

گر زمالت شد اداحق العباد / ہم حقوقِ مالکِ یوم التناد

مالِ تو گردد مضاعف اے پسر / نبودش از نقص و از تلفش خطر

ہست مالِ نامزکّٰی سربسر / دائما در معرضِ خوف و خطر

از بلائے ناگہانے ناگہاں / محو میخواہد شدش نام و نشاں

چوں بدست آید ترا مال و منال — با توکل کسب کن رزقِ حلال
از تجارت یا زراعت پیشہ کن — لیک بہرِ رزقِ پاک اندیشہ کن
الحذر از غصبِ حقِ دیگراں — باش از ظلم و تعدی برکراں
بہترین وصفِ انسانی سخاست — زانکہ میراثِ علیِ مرتضےٰ است
اکرم الناس است کو باشد کریم — مستحقِ رحمتِ ربِ رحیم
لیک آں ہم تا بحدِ اعتدال — ہست اولےٰ ورنہ می آرد وبال

آدابِ لباس

بہرِ حفظِ تن ز حر و برد کوش — ہر لباسے را کہ میخواہی بپوش
لیک ہر رختے کہ نامشروع بود — اے پسر پوشیدنش ممنوع بود
شد طلا و جنس ابریشم حرام — بر رجالِ امتِ خیر الانام
خاتم از زر دید شخصے را بدست — گفت پیغمبر الا ایں عقرب است
مدعا از جامہ پس آسائش است — ہرچہ زیں زاید بود آرائش است
کارِ مرداں نیست آرائش بہ تن — زینت و زیبِ بدن زیبد بہ زن

جامہ موضوع است بہرِ حفظِ تن — تا مرض عارض نگردد بر بدن

ہم غرض از جامہ سترِ عورت است — نے غرض اظہارِ جاہ و دولت است

گر بہائے جامہ ات باشد گراں — شکرِ ایں نعمت بجو و واجب بداں

چوں کنی زیبِ بدن آں جامہ را — بایدت نیت کنی شکرِ خدا

نعمتِ حق است بے حد و قیاس — نیت از اظہارِ نعمت کن سپاس

زیبِ تن کردی چو سنجاب و سمور — شکر کن در حضرتِ ربِّ شکور

شکر کن قولاً و فعلاً اے رشید — ہر کہ شاکر باشد آں باشد سعید

مے شود از شکر نعمت بر مزید — وارد است آیہ[ل] بقرآنِ مجید

مے شود دولت فراواں از سپاس — شکر گوید آنکہ باشد حق شناس

احتراز از قربِ سلاطین

زینہار از قربِ سلطاں زینہار — زانکہ قربِ شہ بود سوزندہ نار

دست کردن در دہانِ اژدہا — سہلتر باشد ز قربِ پادشا

ل وَلَئِن شَکَرتُم لَأَزِیدَنَّکُم۔

نانِ جو از مزدِ دستِ خویشتن — بہتر است از نعمتِ شاہِ ختن
قربِ سلطانی بلے گور است ده — ایں خیالِ خام پختہ کے پزد
ہر کہ باشد نزدِ شہ اندر حضور — بازیِ ایماں ببازد بالضرور
شہ روا دارد اگر بر کس ستم — میکند تعبیرش از عینِ کرم
گر بگوید شاہ تلخ آمد شکر — بایدش گفتن ز حنظل تلخ تر
روز را گوید اگر شاہ لیلِ تار — گفتہ باید ماہ بچرخ است آشکار
از پئے عیشِ حیاتِ مستعار — کے دہد از دست ایماں ہوشیار
سعدیِ شیراز فرمود اے پسر — نکتۂ حکمت بہ الفاظِ دگر
ہر کہ عکسِ رائے سلطاں رائے جست — دستِ خود را بایدش از جاں شست
وائے بر حالِ بدِ آں نامراد — بہرِ دنیا کو دہد دیں را بباد
پنجروزہ ہست عیشِ ایں جہاں — عیشِ عقبیٰ ہست عیشِ جاوداں
ہست شاہاں را زبس نازک مزاج — الحذر از صاحبانِ تخت و تاج
گاہ با دشنام خلعت می دہند — گاہ با تعظیم خشم آگیں شوند
بہرِ نفعِ ذاتِ خاص و مدعا — میکنند اجرا روا و ناروا

شیوهٔ خاصِ گروهِ بوالہوس — اتباعِ خواہشِ نفس است و بس
ہست استبداد خوئے خاصِ شاں — انتشار از بہرِ شاں شد کسرِ شاں
گاہے باشد کہ از جہل و غرور — مے کشند از خانداں جملہ ذکور
میکنند از بیخ ہر شاہی درخت — تا نماند مدّعیِ تاج و تخت
بلکہ ساقط می کنند احمال را — پُر ز خوں ہم نامۂ اعمال را
بہرِ رفعِ شکِ اولادِ ذکور — تا کنند از بطنِ خاتونے ظہور
گاہے باشد کہ با اخوانِ خویش — از رہِ جور و جفا آئند پیش
خونِ شاں ریزند یا بندی کنند — ایں ہمہ از ناخردمندی کنند
بدگماں گردند گاہے بر پسر — بیحابا میکنندش قطعِ سر
نیست بیمے از خداوندِ جہاں — نے ز قطعِ نسلِ خود پروائے شاں
گاہے بہرِ یک پرستارِ جمیل — کو بود اندر نسب خوار و ذلیل
وارثانِ ملک و دولت را فرار — می کنند از کشور و بوم و دیار
تا کہ فرزندِ کنیزِ بے پدر — بر سرِ بے مغز بنہد تاجِ زر
گاہ بپاسِ خاطرِ یک امردے — ناخردمندے دہم نابخردے

پیرمردے را کہ از عہدِ قدیم — بودہ باشد در حضورِ شاں ندیم
حقِ خدمت سالہا کردہ ادا — از رہِ اخلاص با صدق و وفا
آبرو ریزند و تاراجش کنند — بند بر پائے ضعیفِ وے نہند
گر کند یک خادمِ اخلاص کیش — رائے خود در بابِ اصلاحات پیش
بدگماں گردند و در بندش کنند — یا بہ جبر و قہر گردن مے زنند
تا بہ آزادی نہ کس دعوت کند — از پے اظہارِ حق جرأت کند
لیک شاہے کو بود نصفت شعار — بہتر است از عابدِ شب زندہ دار
پادشاہے کو کند ایثارِ قوم — حظِ نفس و لذت و آرام و نوم
افضل است از زاہدے کو تا سحر — در قیام اللیل شب آرد بسر
ساعتی از عدلِ سلطاں بہتر است — از ہزاراں نفلِ مردِ حق پرست

تدبیر و توکّل

گرہِ ہر مشکل کہ پیش آید ترا — کن بہ نوکِ ناخنِ تدبیر وا
با توکل بر خدا تدبیر کن — سعی کن پس تکیہ بر تقدیر کن

ساعی کاسب حبیب اللہ بود — چوں توکل باخرد ہمراہ بود
ہست اِعْقَلْ بالتوکّل اے پسر — امر او شاہِ رسولِ بحر و بر
زانوئے اشتر بہ بند و بعد زاں — تکیہ کن بر خالقِ ہر دو جہاں
شرطِ عقل است ای پسر بندِ عقال — پس توکل بر خدائے ذوالجلال
سعی از بندہ است و اتمام از خداست — مشکل ار باشد خدا مشکل کشاست
تخم پاشی در زمیں تدبیرِ ماست — لیک بر دادن ز تقدیرِ خداست
وارد ہست اندر کتابِ بوستاں — داستانِ روبہ و شیرِ ژیاں
بلبلِ شیراز گفت ایں قصہ را — خوش سرائید ایں عجائب نغمہ را
می کنم تکرار مضمونش مگر — در زبانِ خویش و الفاظِ دگر
آں شنیدستی کہ یک مردِ خدا — دید روباہے کہ بُد بے دست و پا
در تحیّر رفت کیں روباہِ شل — از کجا یابد غذائے بے خلل
اندریں اثنا بر آمد یک پلنگ — کش شغالے بود بگرفتہ بچنگ
شیر خورد و آنرا بقدرِ اشتہا — سیر شد روباہِ شل از ما بقیٰ
چوں بدید ایں ماجرا مردِ خدا — تکیہ زد بر محضِ لطفِ کبریا

سوئے مسجد رفت و در کنجے نشست — در بروئے خویشتن از خلق بست

گفت ترکِ کسب گویم زیں سپس — رازقِ مطلق مرا کافی است بس

یک شبانہ روز چوں فاقہ کشید — از سروشِ غیب در گوشش رسید

دام و دد را میرسد روزی زغیب — ذاتِ حق رازق بود بے شک و ریب

لیک انساں چوں دواں مجبور نیست — ہمچو آں روباہِ شل معذور نیست

ہمچو شیراں بایدت کردن شکار — تا نباشی ہمچو روباہ فضلہ خوار

ایں توکل نیست چوں روباہِ لنگ — داشتن امیدِ فضلہ از پلنگ

ایں توکل سر بسر دیوانگی است — کارِ شیراں شیوۂ مردانگی است

بہرِ دفعِ ہر مرض باشد دوا — شافیِ مطلق ہمے بخشد شفا

فی الحقیقت گو شفا بخشد خدا — ہست شرطِ عقلِ ما اما دوا

ہر مریضے کز دوا باشد نفور — باشد از لطفِ شفا محروم و دور

بے دوا خوردن توکل ابلہی است
ایں توکل غیرِ ارشادِ نبی است

قناعت و سیرچشمی

گر بود کوتاه دستت از منال — زینهار از گردشِ دوراں منال
سوئے مالِ دیگراں ہرگز مبیں — با قناعت کنجِ تنہائی گزیں
لَاتَمُدَّنَّ بقرآں یاد کن — خاطرِ خود را زغم آزاد کن
کنجِ عزلت بہتر است از گنجِ زر — حرص ہر حرفش تہی است ای پسر
مردِ قانع مطمئن باشد مدام — طامعاں باشند دائم تلخکام
چوں میسر آید او را نانِ شام — خواب خوش خسپد بسانِ شاہ و شام
ہر کہ اندر سینہ اش گنجِ غناست — با قناعت در گدائی پادشاست
شخصِ طامع را نگر دو سیرچشم — آں غنی باشد کہ باشد سیرچشم
بندہ پرور را عبید و بندہ باش — در حضورش سر بعجز افگندہ باش
لیک قیدِ بندہ را بر خود مگیر — الحذر از خدمتِ میر و وزیر
چوں بود وقتت بقیدِ دیگرے — لا کلام استی عبیدِ دیگرے
مالک و مختارِ وقتِ خود گدا — باشد اندر کلبۂ خود پادشا

کس بہ اشغالش نبیند از خلل — کس نمیگویدش بنشیں یا بچل
وقتش آزاد است از قیدِ عباد — فارغ است اندر معاش و ہم معاد
بہرِ زر ہر کس کہ وقتِ خود فروخت — جنسِ آزادیِ خود را پاک سوخت
وحشی را گر بسازی پاے بند — آخورش را پر کنی از شیر و قند
چوں بپاے خود ہمی بیند عقال — قند پندارد چو حنظل لا محال

ادب و تواضع

با بزرگاں باش دائم با ادب — تا بگردی موردِ الطافِ رب
در حضورِ اوستاد استادہ باش — بہرِ خدمت با ادب آمادہ باش
جدۂ خود را بجاں تعظیم کن — در حضورش خم سرِ تسلیم کن
ہرچہ فرماید بفرمانش بکن — گر بقہر آید بہ پیشش اُف مکن
امتثالِ امرِ وے لازم بگیر — جملہ احکامش بجان و دل پذیر
پیرہ زال است آں عجوزِ خستہ دل — در فراقِ ما نزار و مضمحل
خاطرش را تا توانی شاد دار — تا بدست آری رضائے کردگار

در حدیثِ سیدِ کون و مکاں — جنت آمد زیرِ پائے مادراں
خاک پایش توتیائے چشم ساز — زیں سعادت ہرچہ می خواہی نیاز
ہرچہ فرماید بجا آور بغور — فکر کن در امر و ارشادش بغور
عمِ تو کانست بو عبدالرشید — حکم بردارش چو فرزندِ سعید
خالہ مثلِ مادر آمد در خبر — ہمچناں عم است در جائے پدر
بہرِ کارے چوں بفرماید خطاب — عرضِ خدمت کن جوابِ با صواب
با ادب دہ ہر سوالش را جواب — تا بگردی از سعادت بہرہ یاب
ہر کرا تاجِ ادب بر سر بود — دلبرِ ہر کہتر و مہتر بود
ہر کہ باشد با ادب صاحب تمیز — خویش و بیگانہ بدارندش عزیز
خویش یا بیگانہ گر باشد کلاں — با ادب با وے سخن راں بر زباں
در حضورِ شافعِ روزِ جزا — احمدِ مرسل رسولِ مجتبےٰ
چیدہ ستی جست بارے یک صغیر — گفت پیغمبر کہ کَبِّرْ اَلْکَبِیْر
خاکساراں را بچشمِ احتقار — از رہِ نخوت نہ بینی زینہار
بو کہ باشد راکبے اندر غبار — یا بزیرِ دلق مردے نامدار

بو کہ باشد در عبائے تار تار — یا بلالےؓ یا صہیبےؓ یا عمارؓ
بو کہ باشد عارفے روشن ضمیر — یا بزیر ابر ماہ منیر
بو کہ باشد عالمے معجز بیاں — یا کہ باشد شاعرے جادو زباں
جاہلے را گر ز دیبا کش قباست — پردہ خوش رنگ است فرش از بوریاست
در برش گرچہ قبائے معلم است — ہست حیوانے کہ او لا یعلم است
مس کہ اندودہ بہ آب زر بود — نزد صرافش بہا کمتر بود

شفقت بر خوردان و عزیزان

نور چشما باش بر خورداں شفیق — با مروت باش و با قلب رقیق
خاصہ با ہمشیرگانِ خردِ خویش — از رہِ لطف و کرم آئی بہ پیش
خاصہ با نادیدہ نورِ دیدہ ام — پارۂ لختِ دلِ تفتیدہ ام
گر دلش غمگیں شود غمخوار باش — در دلش اندوہ کند دلدار باش
خشمگیں گردد اگر خشمش بگیر — تا زِ او بردار و ہم عذرش پذیر
با عزیزان و بنی عمانِ خویش — از رہِ رفق و مروت آ بہ پیش

حقِ صلۂ رحمِ شانرا کن ادا تا شوی ماجور و مشکور از خدا
گر کنی احسان نخستیں کن بہ خویش زانکہ خویشان راست استحقاق بیش
اول از خویشان و درویشان سپس کاربندِ این مثل باشی و بس
رحم کن بر حالِ ایتامِ قریب خاصہ بر مفلس کہ ہم باشد غریب
ہر یتیمے را کہ ذا مقرب بود یا بہ مسکینے کہ ذا مترب بود
رحم کن بر حالِ زارش ای پسر تا شوی مرحومِ ربِ بحر و بر
رشتۂ رحم ای پسر محکم بگیر قطعِ این رشتہ بود جرمِ کبیر
ہر کہ ببرید این مقدس رشتہ را بیخِ امیدش شود از بُن جدا
از کبائر قطعِ رحم است ای پسر ز ارتکابش الحذر ثم الحذر

انتخابِ احباب بعد از امتحان

دوستاں را وقتِ سختی آزما تا شود تصدیقِ دعوائے وفا
چوں طلا را می خری اول بزن بر محک از بہرِ تعیینِ ثمن
دوست آں باشد کہ در درماندگی میدہد دادِ برادرخواندگی

چوں ترا باشد مساعد روزگار — دشمنِ جاں ہم نماید یارِ غار
لیک وقتِ انقلابِ روزگار — دوست آں باشد کہ گیرد دستِ یار
داشتم من دوستانِ باصفا — داشتم زاں جملہ امیدِ وفا
ہر یکے زایشاں بمن اخلاص داشت — حقِ صحبت ہم بہ بزمِ خاص داشت
دعویِ اخلاص بودش بر زباں — بہرِ خدمت ظاہر آمادہ بجاں
وعدۂ جانبازی اش ایفا نشد — آنچہ می پنداشتم اصلا نشد
من گماں کردم کہ یاراں جانی اند — من ندانستم کہ ایشاں نانی اند
یارِ نانی در جہاں اکثر بود — دوستِ جانی مگر کمتر بود
چوں شدم من مبتلا اندر بلا — زانقلابِ گردشِ چرخِ دوتا
ہر یکے از من کرد پہلو تہی — ہم فراموش کرد ایامِ بہی
یارِ غارم را ز من انکار شد — رازدارِ من زمن بیزار شد
کس نشد بر مسلکِ صدق و وفا — زانکہ دنیا بود شاں را مدعا
حبِ شاں ہم بستہ باغراض بود — ایں تجارت بود بہرِ کسبِ سود
چوں برفت از دستِ من دنیائے دوں — دوستاں دیدند کارم شد زبوں

هر یکے زاں جمله از پیشم گریخت — وعده ها بشکست و پیمانها گسیخت
هر که دعوائے محبت می کند — یا که اظهارِ مودّت می کند
امتحانش کن بیک امرِ خطیر — یا تحمّل کن به او کارے عسیر
تا شود اثبات دعوائے وداد — تا تواں گفتن که دادِ صدق داد
چوں به دعوائش مهیا شد دلیل — مخلص و صادق تواں گفت آں خلیل
ور نه دعوائش بود بیهوده لاف — یا خیالِ باطل و مطلق گزاف
هر که حُبّش از پئے یزداں بوَد — حُبِّ او در هر زماں یکساں بود
در زمانِ محنت و رنج و بلا — میکند حقِ محبت را ادا
حسبةً لِلّٰه محبت می کند — با رضائے حق مودّت می کند
دوستیش را شد چو محنت بیشتر — میکند با وے مودّت بیشتر
حافظِ مخدوم را دیدی که او — اندریں کربم نگردانید رُو
بلکه لطفش شد دریں رنج و محن — بیشتر از پیشتر بر حالِ من
ناصح است اندر حکم آں باخدا — می کند حقِ نصیحت را ادا
می کند غمخواریِ اولادِ من — آں مطاع و صاحبِ ارشادِ من

غائبانہ می کند آں محترم | در حقم اظہارِ صد لطف و کرم
مقصدش خوشنودیِ خاصِ خداست | ہم رضاجوئیِ ذاتِ کبریاست
جز رضائے حق ندارد مدعا | یا جزا از مالکِ روزِ جزا
قاصرم از عہدۂ مشکوریش | داعی ام از حق پئے ماجوریش

التزامِ صحبتِ نیکاں و احتراز از بداں

الحذر از صحبتِ بد طینتاں | زمرۂ اوباش و خیلِ بدرگاں
التزامِ صحبتِ صالح بکن | احتراز از مجلسِ طالح بکن
دائما در صحبتِ صلحا نشیں | بگذر از جہال و با علما نشیں
از اراذل تا توانی دور باش | ہم نفور از زور و اہلِ زور باش
غور کن لَا يَشْهَدُوْنَ الزُّوْرَ را | بگذر از لغو اے عزیزِ خوش لقا
کن شریفاں را بصحبت اختیار | تا حدِ امکاں ز دوناں کن فرار
صحبتِ دوں ہمتاں پستت کند | ہم ذلیل و خوار و ہم خستت کند
گربہ بندی اسپ را تا یک زماں | با خراں خوئش شود مثلِ خراں

بر دکانِ مسگرانت لامحال   رو سیاه خواهد شد از گردِ زغال
گر تو با عطار نشینی دمے   از لباست بوئے عطر آید ہمے
خانۂ عصار چوں شد مسکنت   چرب خواهد شد لباس و ہم تنت

ہمچناں گر بابداں صحبت کنی
جنسِ خوئی نیک را غارت کنی

شہر محرم الحرام سنہ ۱۳۳۴   محبس قلعہ شاہی
دار السلطنۂ کابل (افغانستان)

قصیدهٔ موسومه به فغانِ مضطر که بیک واسطهٔ خاص بحضور شهزادهٔ بلند اقبال امان الله خان الملقب به عین الدوله را علیحضرت غازی دام ملکه از جبن کابل فرستاده شده بود

فغانِ مضطر

عینِ دولت نورِ چشمِ خسروِ روشن‌ضمیر
حضرتِ اعلیٰ سراجِ ملّت و دینِ منیر
قرة العینِ جنابِ حضرتِ علیا لقب
کو به عصمت بیعدیل است و به عفّت بی‌نظیر
با دعای مخلصانه اکثرت آرم بیاد
گو فرامش کرده‌ام از باعثِ شغلِ کثیر

ایں دہم سال است کافتادم دریں دار المحن
بیکس و بیچارہ بے یار و مددگار و ظہیر

گر ز دستت می شود دستم بگیر از راہِ لطف
تا کہ دست تو بگیرد خود خدائے دستگیر

بر زبانہائے اقاصی و ادانی جاری است
ایں کہ داری شفقتِ عامہ بحالِ ہر اسیر

من ز تو دارم امیدِ شفقت و الطافِ خاص
زانکہ دارم در دعاگوئیت اخلاصِ کثیر

می کنی زندانیاں را اکثر از زنداں خلاص
من عجب زندانیم ہستم بسہ زنداں اسیر

آں یکے زندانِ غربت واں دگر زندانِ فقر
سوم اندر کلبۂ تاریک و تیرہ ہمچو قبر

گر بلطفِ خاص بنوازی مرا نبود عجب
زانکہ لطفِ عامِ تو جاری است بر برنا و پیر

مستحقِ لطفِ خاصم دورم از خویش و تبار
ہیچکس در کربتم نے ناصر است و نے نصیر

اے کہ عینِ دولتی بنگر بعینِ مرحمت
سوئے مسجونیکہ زار است و نزار است و زحیر

فی امان اللہ باشی از بلیّاتِ زماں
ناصرت بادا بہر حالت خداوندِ نصیر

از مساعیِ جمیلت از دل و جاں شاکرم
اجر میخواہم جزیل از بہرت از ربِ مُجیر

بارَكَ اللّٰهُ لكَ فِي سَعْيِكَ اے ارجمند
ہم جزاك اللہ فی الدارین اضعافاً کثیر

از کرمہائت بحالِ زار نورِ دیدہ ام
بس گرانبارم ز احسانِ تو اے ابرِ مطیر

کردۂ حقِ مروّت را کما حقّہ ادا
آفریں بر اُمِّ مشفق کاں ترا دادہ است شیر

از ادائے حقِ شکرِ تو سراسر قاصرم
عذرِ تقصیر است بیّن اینکه من هستم اسیر
بود تجویزِ اخی مبنی بتخییرِ دین و ملک
تا شود هر فردِ ملت تختۂ دولت را ظهیر
جاں نثارد بر وطن هر فرد ز ابنائے وطن
هر یک از اولادِ ملّت سرو بد بهرِ سریر
شاه گردد با رعیت همخیال و هم مذاق
اتفاقِ دولت و ملت شود چوں شهد و شیر
دولتِ شه را ز خود داند گدائے بینوا
سلطنت داند ز آنِ خویش دهقانِ حقیر
شاهِ عادل را رعیت لشکر است و بس بود
بهرِ حفظِ ملکِ وے از بطشِ اعدائے شریر
گر بہ تجویزِ اخیِ حاذق اندازد نظر
با دلائل مطمئن خواهد شدن مردِ بصیر

نیست مضمونش مگر امرِ خداوندِ جہاں
نیست نحوائش مگر ارشادِ سالارِ بشیر
در خطا بود آنچہ بود اندر خیالِ وے صواب
آں خطا را بس بود این نیم وشہ سالہ نکیر
سہو و نسیان و خطا باشد سرشتِ آدمی
التماسِ عفو دارم از شہِ روشن‌ضمیر
خادم امیدِ کرم دارد ز مخدومِ کریم
زانکہ عفوش اکبر است ار جرمِ وے باشد کبیر
بر محکِ امتحاں آمد زرِ اخلاصِ وے
بارہا اندر زمانِ خسروِ[1] رضواں مصیر
عرض کن در حضرتِ قبلہ کہ از بہرِ خدا
بگذر از سہوِ اخی و عذرِ ایں داعی پذیر
از پئے عفوِ خطائش گر شفاعت خواہ شوی
شافعت گردد شفیعِ امتاں یوم العسیر

[1] ای اعلیحضرۃ ضیاء الملۃ والدین امیر عبدالرحمٰن خان طاب ثراہٗ۔

لائق شانِ رفیعِ شه بود عفوِ خطا
زلّت و سهو و خطا آید ز خدامِ سریر
قطع شد اسباب و شد مسدود ابوابِ فتوح
لیس لی فی العالم الاسباب ماوای و مصیر
از نگونساریِ بخت و گردشِ چرخِ کهن
شد بدل با روزگارِ عُسر ایامِ یسیر
جمله املاک و عقار و نقد و هستی شد بباد
شد خداوندِ غنی را بنده محتاج و فقیر
شد بغارت هستی و بودی که بود از آنِ ما
جُلِ ما تاراج گشت و در وَحَل مانده حَمیر
از اخی بالفرض گر سر زد خطا یا سهو شد
از کدام آئین شدم من بنده وِزرش را وزیر
بارِ خود را هر بشر بر شانهٔ خود می برد
وزرِ اُخری هی لا تزر فرمود علّامِ خبیر

وَاللہ بِاللہ ثم تاللہ بندۂ عاصی نبود
اندریں تجویز ہرگز مستشار و نے مشیر

بیخبر بودم کہ روزے بغتۃً دستِ ستم
دستِ من بگرفت و جبراً کرد در زنداں اسیر

زائد از سہ سال بگذشت است بعد از عہدِ شہ
لیک با ایفا نشد تا حال عہدش ہمصفیر

شامتِ اعمالِ عاصی صورتِ نسیاں گرفت
وعدہ رفت از پادشاہِ مالکِ تاج و سر

وعدۂ شاہاں بباید ہمچو نقشِ فے الحجر
تا کرگرد و سنتِ مولئے موالی رانظیر

ضامنِ الیفا بود وصفِ کرم بہرِ کریم
محو شد ہیہات نقشِ عہد از لوحِ ضمیر

پیش زاں ہم عہدِ واثق بست با عبد المجید
قرۃ العینِ منِ غمدیدہ یک طفلِ صغیر

اتفاقاً در جلال آباد در حینِ سفر
اوفتاد از راه بر آں تصویرِ غم چشمِ امیر
مشتے از سیمش عطا فرمود و فرمود اے پسر
خاطرت در بابِ اعمام و ابِ خود جمع گیر
می کنم شان را خلاص از بندِ زندانِ بلا
چوں شدم در شهر کابل جلوه آرائے سریر
اندریں لیت و لعل ده سال کامل شد بسر
لیک استخلاصِ ما صورت نه بسته است از نکیر
گاہے فرماید که شورائے مقرر کرده ام
گاہے می گوید معین کرده ام چندیں مشیر
لیک تا حال است شوریٰ در پسِ کتمِ عدم
انعقادِ مجلسِ شوریٰ نشد صورت پذیر
زیں تغافل نیست منشائیش مگر حبسِ دوام
یا به تیغِ جوع قتلِ ماست مرکوزِ ضمیر

آنچہ لازم بود غورِ ماجرائے ما نکرد
غیر بر ہاں کرد باور حرف نمامِ شریر

معتدے بد باطنے متخالف از منہاجِ دیں
نا خدا ترسے کہ شیطانِ مَریدش ہست پیر

بسکہ از دورِ زماں فرسودہ ام اے ارجمند
گشتہ ام از کثرتِ ہم پیشتر از وقت پیر

گرچہ سنّم نیست از پنجاہ و شش زاید ہنوز
لیک از ریشِ دلِ من ریشِ من گشتہ چو شیر

درمیانِ قبرِ احیا زیں حیاتِ چند سال
شد پدید اندر قوائے جسمِ من ضعفِ کثیر

گشت بے ہنگام عینم را بہ عینک احتیاج
نیست موزوں با سنین عمر اسنانِ حقیر

اندریں کربت سرائے غربتم گردیدہ است
دست محتاجِ عصا و ظہر محتاجِ ظہیر

نے ز بلغم بل ز غم مثلِ کماں گردید خم
قامتِ رعنا کہ وقتی راست بودے ہمچو تیر

بود روزے متکائم پشت از دیبائے روم
لیک امروز است فرشش کلبۂ احزان حصیر

یک گلیمِ کہنہ و بوسیدہ دارم زیرِ پائے
ہمچو بختِ من ز دودِ آہِ من گشتہ چو قیر

اخوئ حاذق بدستِ خویش پینہ می کند
رختِ خود بر سنتِ خیر البشر نعم البشیر

رقعہ بر رقعہ ہمیدوزد قبائے کہنہ را
می نہد مرہم بر جسمِ مؤمنِ رختِ زحیر

چوں فراغت یابد از تکرارِ قرآنِ کریم
صرفِ پینہ می شود وقتِ حکیمِ بےنظیر

قوتِ ما مالا یموت است و قناعت می کنیم
بہر حفظِ شخص بر قوتیکہ باشد ناگزیر

وقتِ صبح و شام یومیہ دو نانِ نیم خام
ہست بہرِ ما معین لیک بے امرِ اہمیہ
گاہے مطلق بے نمک گاہے نمک از حد فزوں
گاہے تا غائت ترشش گاہ ناقص باشد خمیر
بے نمک یا شور امّا ریگ جزوِ لازمی است
گاہ بقدرِ ثمن مے باشد گہے قدرِ عشیر
زیں ہمہ جور و جفا شاید کہ شہ آگاہ نیست
ہمچنیں تقدیرِ ما رفتہ است از ربِّ قدیر
دیگراں را خاصہ نان است و پلاؤ قورمہ
لیک بہرِ ما فقط آب است و نانے کالشعیر
بوالعجب کارے کہ یک بام است و دو دار و ہوا
آں نسیمِ روضۂ رضوان و ایں ریح السعیر
میرود در دجلۂ ما آں طرف ماء الفرات
سوئے ما ملحٌ اجاجٌ تلخ و تیرہ ہمچو قیر

پیشِ روئے دیدۂ دل منظرِ محشر بپا است
لیلنا لیل البلا و یومنا یوم العسیر

میرِ زنداں را جفا یومیہ بوقلموں بود
شرِّ ہر روز اندریں غمخانہ باشد مستطیر

ایں ستم پیشہ عیاذاً باللہ گوئی مالک است
ہر صباحِ ماست مصداقِ عبوساً قمطریر

گریہ ممنوع است و حکمِ ضربِ ضربت جاری است
تازیانہ میزنند و نیست امکانِ نفیر

اتباعِ خواہشِ نفس است بس آئینِ شاں
نیست ایشاں را سروکارے بشوریٰ یا مشیر

در کتابِ حق نخواندہ اَمرُهُم شوریٰ مگر
نیست شَاوِرهُم مگر امرِ خداوندِ قدیر

از جفائے عاملاں ہر فرد ملت در فغاں
ہم ز جور و ظلم و استبداد سلطاں در نفیر

فارغ است از سمعِ استبداد چوں جذرِ اصم
داد از بیدادِ ظالم ہست کارے بس عسیر
سدِّ رشوت حصنِ استبداد را باشد محیط
گلۂ فریاد نتواں رفت تا پائی سریر
آنچناں بازارِ رشوت گرم و با رونق بود
جیفہ خوری ہست گوئی پیشۂ میر و وزیر
گر خورد جُلِ حمیرے عاملے از تاجرے
میکند از بہرِ شے ثابت قطارِ صد بعیر
اکثر از سرلشکراں بے بہرہ اند از فنِّ حرب
نوعروسانند گوئی در یراقِ تیغ و تیر
بعض را با صاحبِ تاج است نسبت در نسب
غیر ازیں دیگر کمالے نیست قدرِ یک نقیر
در حمائل کردنِ تیغِ مرصّع ماہر اند
لیک ز استعمالِ آں قاصر چو اطفالِ صغیر

اِدّعائے شیر گیری ہست شاں در دِ زباں
لیک وقتِ جنگ شیر انند چوں روباہِ پیر
گر یکے زیں بکلاہاں فی المثل گردد دو چار
با شبانے ژندہ پوشے عاری از شمشیر و تیر
پیشکش خواہد نمودش تیغ و کلہِ جغہ دار
تا نگردد در کمندِ قہرآں چوپاں اسیر
چوں درختِ سایہ پروردہ اند بے بر از ہنر
کے شود تن پرور از فنِ محارب بہرہ گیر
ہمتِ شاں است صرفِ فیشن و وضعِ فرنگ
گوئی انعام اند در ملبوسِ دیبا و حریر
کاش در حُبِّ وطن کردندے تقلیدِ فرنگ
بر وطن بودے فدائی چہ صغیر و چہ کبیر
غازیانِ دینِ حق را مغفر از ایماں بس است
جوشن از حُبِّ وطن باید نہ خفتاں از حریر

غایتِ منشاے شاں باید بود جنّاتِ عدن
یا رضاے حضرتِ سبحاں خداوندِ قدیر

پیشِ سلطاں نیست دہقاں را مجالِ عرضِ حال
با بحالی ہست گوئی بسته بر روے فقیر

حلقه زن ہستند بر درگاه بوّابِ شدید
بہرِ عارض باب مسدود است از امرِ امیر

از جفاے حاکمان و عاملاں کرده فرار
صد ہزاراں خانه ہا تا کاشغر و کاشمیر

الاماں یا رب ز نمرودانِ متمرد نہاد
وز تشددہاے شدادانِ ظلام و شریر

اہلِ استبداد را یا رب بده توفیقِ داد
تا بچرخِ عدل بر تابند چوں بدرِ منیر

حاکمانِ عادل و نصفت گر و دادگر
بر سرِ اسلامیاں مامور فرما یا خبیر

جلوه فرما کن ہلالِ عدل را بر اوج داد
ظلمتِ ظلم از جہاں زائل کن ای ربّ قدیر
زنده فرما سنتِ صدّیقؓ و فاروقِ عظیم
یا سمیع و یا بصیر و یا لطیف و یا خبیر
از گروهِ اہلِ باطل حقِّ اہلِ حق ستاں
اہلِ جنّت را مسلّط ساز بر اہلِ سعیر
از میانِ اہلِ دیں پیدا بفرما صد ہزار
چوں جمالِ با کمال و انورِ روشن ضمیر
کشورِ اسلامیاں را پاک کن از اہلِ کفر
خانۂ اہلِ جناں خالی کن از اہلِ سعیر
نوریاں یارب ز چنگِ ناریاں آزاد کن
از مراکش مصر و بربر تا حدودِ کاشمیر
ہر کجا ناقوس را باشد صدائے دلخراش
با ندائے دلکشِ اَللّٰہُ اَکبر دہ تغیر

نقشِ توحیدِ احد قائم شود جائے صلیب
گردد از سنگِ کلیسا خشتِ مسجد را خمیر

مسلم و کافر بیا ساید بزیرِ ظلّ داد
آنچناں کاندر کنارِ مادراں طفلِ صغیر

گرگ و بز باہم خورند آب از غدیرِ معدلت
سر برانِ گور خسند خوابد پلنگِ گودگیر

ہر ضعیف ایمن بود از دستبردِ ہر قوی
ہر گدائے ناتواں از جورِ ہر میر و وزیر

حرفِ حق تلخ است امّا بہرِ طبعِ حق پسند
ہست بس احلیٰ و اشہیٰ از شرابِ شہد و شیر

اے خداوندِ جہاں بر حالِ زارم رحمتے
پُر معاصی عاصی ام ناکارہ ناچیز و حقیر

تُبْتُ یَارَبِّیْ اِلَیْکَ وَاَنْتَ تَوَّابُ الرَّحِیْم
لَیْسَ لِیْ یَارَبِّ غَیْرُکَ غَافِرُ الذَّنْبِ الْکَثِیْر

تحریر ۱۳ جمادی الاول

فقط .

تقریظ

از طبع رسائے جناب مستطاب علامہ مولوی اصغر علی روحی

پروفیسر اسلامیہ کالج لاہور

گلِ معنی بہر شاخے کہ بشگفت — چو بلبل روحیِ ما نغمہ سر کرد

سخن گر از درِ معنی در آمد — نثارِ مقدمش گنجِ گہر کرد

بلے عشقِ زلیخا فتنہ انگیخت

چو حسنِ یوسفش از خود بدر کرد

شاہدِ معنیِ بیگانہ بہر لباسے کہ جلوہ گر آید۔ بہ اداہائے دلفریب دل از دستِ سخن آشنایاں می رباید۔ گوہرِ شاہوارِ سخن را از صدفِ طبعِ پاکیزہ منشاں برآرند تا بر تاجِ شاہی نشانند۔ و گلِ رنگینِ معنی را بر شاخسارِ فطرتِ صافی نہاداں دمانند تا مشامِ خوش نفساں معطر سازند۔ ہر سرِ سودائے سخن را سزاوار نبود۔ و نہ صیدِ معنیِ نخچیر اندازِ ہر خامکار۔ تر دماغے باید تا برطوبتِ لفظ سیراب یبوست از طبعِ خشک مغزاں برچیند۔ و چمنِ طبعے درخور است کہ بتازگیِ معنی شادابی را برنگی برگزیند۔

از انجا کہ گلستانِ فطرت آبیاریِ سرچشمۂ فیضِ ازلی برنگینیِ مضامینِ تازہ
روکشِ باغِ ارم است و فراخنائے معدنِ طبیعت از پرتوِ آفتابِ تجلّیِ لم یزلی
از جواہرِ زواہرِ معانیِ دلکش در خوئے خجلت نشانِ حوصلۂ یم - دریں جزوِ زمانِ
کہ بے کمالی را روز بازار است و بے ہنری را آبے بجوئے کار - بہیں یادگار
دانش آگہانِ حکمتِ علمی و عملی و گزیں سرکردۂ رمز شناسانِ حقائقِ خفی و جلی مولوی
نجف علی ارضاہ اللہ الولی بشیوۂ پاستانیان بکلیدِ فصاحت قفل از
درجِ بیان کشودہ بل موسیٰ کلامانِ طورِ بلاغت را یدِ بیضا نمودہ یعنی گہرہائے
سخن را کہ در حینِ ہجومِ مصائبِ روزگار و از دحامِ حوادثِ ناہنجار در زندانِ
دار الامانِ کابل بسلکِ نظم کشیدہ و از غایتِ بے ترتیبیِ شکلِ مسوّدات پراگندہ
افتادہ بود و بیمِ آں داشت کہ در ترکتازِ تغیّراتِ احوال بعرضِ تلف در آید
و بہ تتبّر و تقلّباتِ ادوار بہ نہانخانۂ عدم گراید نظر بہ ضیافتِ طبعِ اہلِ سخن
بصورتِ مجموعۂ اشعارِ رنگیں ترتیب دادہ و الحق بارِ منتِ گراں بر دوشِ
سبکروحانِ عالمِ معنی نہادہ الفاظش دل پسند است و معانیش ارجمند و ہر چند
از رنگِ تکلف عاری است اما با حسنِ سادہ اش شوخانِ چگل و شنگولانِ فرخار را

روز کساد بازاری۔ روحیؔ ترشند کہ پروانۂ شمعِ سخن است و عندلیبِ شاخسارِ ترانۂ کہن بہ بزمِ گرم سوختۂ توصیفِ اوست و بہ نوائے دلکش شیفتۂ تعریف ؎

بود یارب بعالم در فسانہ
رواجش باد تا دورِ زمانہ

اصغر علی روحی

تقریظ

از ترجمانِ حقیقت علامہ ڈاکٹر سر محمد اقبال ملک الشعراء مشرق

میں نے یہ نظمیں سرسری نظر سے دیکھی ہیں مصنف کا جوشِ عقیدت قابلِ داد ہے۔

محمد اقبال

کتبہ:۔ عبدالمجید خوشنویس لوہاری منڈی لاہور

[illegible]